

ԱՐՏԱԿ ՄԱՂԱՅԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԻԲՐԱՀԻՄ ԽԱՆԻ ՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Բանալի բառեր՝ Իբրահիմ խան, մայրը Գ. Լիսանեիչ, Մելիք-Ջումշուգ, Արցախի մելիքություններ, Ղարաբաղի խանություն, Պ. Յիցիանով, Ի. Գուդովիչ, Աբբաս-Միրզա, Մեհտի Դուլի խան, պետական դավաճանություն:

1806 թ. մայիսի 27-ի գիշերը՝ պարսից բանակին միանալու փորձի ժամանակ, ռուսական բանակի մայրը Գ. Լիսանեիչի կողմից սպանվեց Ղարաբաղի Իբրահիմ խանը¹: Ղարաբաղի խանության վեզիր և պատմագիր Միրզա Ջամալ Ջևանշիրը, հակիրճ ներկայացնելով նրա սպանությունը, գրում է, որ պարսկական զորքերի մոտենալուն պես «Իբրահիմ խանը Խանբաղիում գտնվող իր ընտանիքը տեղափոխեց ամրոցի (Շուշիի – Ա. Մ.) մոտ գտնվող մի տեղ: Որոշ շարամիտ անձինք այնպես զրպարտեցին նրան մայրի (Գ. Լիսանեիչ – Ա. Մ.) մոտ, որ վերջինս գիշերով մի զորաջոկատով գնաց նրա կացարանը, որտեղ էլ ճակատագրի շար կամքով սպանվեց Իբրահիմ խանն իր ընտանիքի որոշ անդամների և մերձավորների հետ»²: Ըստ Միրզա Ջամալի որդու՝ Ռզակուլի բեկ Միրզա Ջամալովիչի, Իբրահիմ խանից բացի սպանվածների մեջ էին նրա կին Թուբա խանումը, դուստր Սալթանաթ բեգումը, խանի տասներկուամյա որդին և սարջալու ցեղախմբի վերնախավի մի խումբ ներկայացուցիչներ՝ թվով տասնյոթ հոգի³: Դժվար չէ նկատել, որ Միրզա Ջամալն ամեն կերպ ցանկացել է սքողել կամ մեղմել Իբրահիմ խանի խորամանկ քայլի ծանր հետևանքները:

Միրզա Ջամալի մատնանշած «շարամիտ անձանց» մեջ գլխավոր դերը վերապահված էր Վարանդայի Մելիք-Ջումշուգ Մելիք-Շահնազարյանին, քանի որ հենց նա էր մայրը Լիսանեիչին տեղեկացրել Իբրահիմ խանի՝ պարսկական բանակին

¹ Իբրահիմ խանի սպանության մասին տե՛ս *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией* (այսուհետև՝ АКАК), т. III, Тифлис, 1869, д. 610, с. 334-335:

² **Мирза Джабал Джеваншир Карабагский, История Карабага**, Баку, 1959, с. 96.

³ Նույն տեղում, էջ 96-97:

միանալու մտադրություն մասին⁴: Սակայն խանի, մայրրի և մելիքի ճակատագրական հանդիպմանը նախորդել էր բուռն իրադարձություններով հարուստ մի տասնամյակ, որն իր անխուսափելի կնիքն էր դրել 1806 թ. մայիսյան այդ գիշերը տեղի ունեցած դեպքի վրա:

1792 թ. տխրահռչակ Մելիք-Շահնազարի մահից հետո նրա որդիների միջև թեժ պայքար է սկսվում Վարանդայի մելիքի պաշտոնին տիրանալու համար: Մելիք-Շահնազարն ամուսնացել էր երեք անգամ: Այդ մասին տեղեկանում ենք Արցախի մելիքների կանանց և որդիների մասին Բաղդասար մետրոպոլիտի 1849 թ. մի գրությունից, որտեղ նրա ընտանիքի մասին ասվում է հետևյալը. «Վարանդու Մելիք Շահնազարն ունէր ինքեան զառաջին օրինաւոր կին Քաջում անուն, յորմէ և ծնեալ է օրինաւոր որդի նորա Մէլիք-Ջիւմշիւզն: Ջինի մահուան յիշեալ Քաջումին, Մէլիք-Շահնազարն էառ առ ինքն ի կենդանի առնէ զկինն Սօնայ և ընդդէմ օրինաց պսակեցաւ ընդ նմա, յորմէ և ծնեալ է որդի նորա Մէլիք-Հիւսէինն, որոյ և ժառանգքն գտանին այժմ յԱւետարանոց գեղջ: Ի կենդանութեան նոյն Սօնայ ապօրինաւոր կնոջն Մէլիք-Շահնազարն կրիւք բղջախոհութեան (ցանկասիրությամբ – Ա. Մ.) ամուսնացաւ ընդ օրիորդին Մալակայ, դստեր հարազատ եղբօր հանգուցեալ կնոջն իւրոյ Քաջումի, և յայսմ ապօրէն ամուսնութենէ ծնեալ են Ջահանբախշն և Ջահանկիրն, որոց ժառանգք ևս գտանին յԱւետարանոց»⁵: Ակնհայտ է, որ Մելիք-Շահնազարի երեք ամուսնություններից ծնված որդիները չէին կարող հաշտ ու համերաշխ լինել: Գեռ ավելին, նրա երկրորդ և երրորդ ամուսնություններից, կամ ինչպես ժողովրդի գիտակցության մեջ է արմատացած՝ ապօրինի կապերից ծնված լինելու հանգամանքը ամենևին էլ չի խանգարել, որ Մելիք-Շահնազարի այդ զավակները ևս ունենան Վարանդայի մելիք դառնալու հավակնություններ: Հայտնի է, մասնավորապես, որ Հուսեինը, որի քույր Հուրիգատ խանումը Իբրահիմ խանի կինն էր, վերջինիս աջակցությամբ ցանկացել է դառնալ Վարանդայի մելիք:

Այնուամենայնիվ, Մելիք-Շահնազարի ավագ որդի Մելիք-Ջումշուզին հաջողվել է տիրանալ գավառի իշխանությանը: Որպես ասվածի ապացույց նշենք, որ պահպանվել է Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսի՝ 1794 թ. օգոստոսի 8-ին նրան ուղղ-

⁴ АКАК, т. III, д. 610, с. 334, **ԲաՖՖի**, Երկերի ժողովածու, հ. 9, Երևան, 1987, էջ 553:

⁵ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան (այսուհետև՝ ՄՄ), Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 150, վավ. 839, ք. 3–4, բնագիր, կամ՝ Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Թ, Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1813–1933 թթ.), կազմեց՝ Ս. Բէհրուզեանը, Երևան, 2001, էջ 180, տե՛ս նաև ձեռ. ՄՄ 7429, էջ 8բ, որտեղ կարդում ենք. «Մելիք Շահնազարն ունեցաւ 3 կին. Առաջին բսակած կնկանից ծնաւ Մելիք Ջիւմշուզն. երկրորդ խանմից՝ Հուսէինն, երրորդ բսակօվէց՝ ծնաւ Մելիք Ջահանբախշն, Ջահանգիր աղան»:

ված ցավակցական նամակը, որպես «մխիթարութիւն վասն մահուան հօրն, և շնորհաւորութիւն յաջորդելոյն իւրոյ զիշխանութիւն նորին»⁶: Մելիք-Ջումշուզն իշխանության է եկել իր հոր աջակցությամբ ստեղծված Ղարաբաղի խանության դեմ անհաշտ պայքար մղելու վճռականությամբ:

Վարանդայում Մելիք-Ջումշուզի իշխանության գալը համընկավ Իրանի արյունարբու տիրակալ Ղաջարական հարստության հիմնադիր Աղա Մուհամմադ խանի Անդրկովկասյան արշավանքների ժամանակաշրջանի հետ: Վերջինս 1797-ին երկրորդ անգամ է արշավում Անդրկովկաս: Իբրահիմ խանը, երկյուղելով նրա դատաստանից, ընտանիքով փախչում է Դաղստան՝ իր աներ Օմար խանի մոտ: «Իբրեւ լուաւ Աղա Մամատ շահն, – գրում է շուշեցի պատմագիր Հակոբ Զաքարյանը, – թէ փախեաւ ապստամբեալ խանն Իբրահիմ ի քաղաքէ Շուշոյ՝ ել եւ եկն տիրեաց նմա առանց բանի պատերազմի. եւ ետ ածել զառաջեաւ զամենայն իշխանսն հայոց՝ եւ շարչարեալ զնոսա բազմատեսակ տանջանօք, զի զստոյզն ասացեն զորքանութենէ յընչից իւրեանց»⁷: Իսկ ինչպես գրում է հայ պատմագիր Ներսեսովը. «Զերբեկալվածներն մեզ էին Վարանդայի Մելիք Շահնազարի որդի Մելիք Ջումշուզը, Մուլա Փանահ Վաղիֆը և շատ ուրիշ ազնվականներ ու իշխանավորներ, որոնք բանտ են նետվում»⁸:

Մելիք-Ջումշուզը, Աղա Մուհամմադ խանին 70.000 ռ. տուգանք տալով, հազիվ է ազատում իր գլուխը⁹ և, օգտվելով վերջինիս անակնկալ սպանությունից, նախքան Իբրահիմ խանի վերադարձը, իր քրոջ որդու՝ Գյուլիստանի Մելիք-Ֆրեյդունի հետ փախչում է Վրաստան: Այս դեպքերի մասին հիշատակություններ են թողել նաև իրենք՝ փախստական մելիքները: Այսպես, Մելիք-Ջումշուզի՝ 1798 թ. դեկտեմբերի 23-ին գրված և Պավել I կայսրին ուղղված խնդրագրում կարդում ենք. «Յորժամ իսկ եկն ի Շիրուան յաղթագիւկեաց ռուսացըն զօրօք գրաֆ Զուբօվըն և առաքեաց առ Իբրահիմ Խալիլ խանն Ղարաբաղու վասն ոմանց գործոց զմայօր Կաճկաճօվըն, հրամայելով նմա յայնժամ ի ծածուկ զիս՝ զմէլիք Զիմշիտըս, ընդ այլոց անդ եղելոցն պարաւանդել զիս երդմամբ ի յին առ ամենայն ռուսաց աթոռն կապակցութիւն և զայնմանէ տեղեկացուցանել նմա: Ուստի ես ըստ որում ի վաղուց ցանկայի այնմ ուրախութեամբ ընդ առադրեալն նոյն մայօրին, առաջի սրբոյ Աւետարանին և կենարար խաչին ի բերանուց ամենիցն որպէս նախագահ ի նմա արարի երդումն և ուխտեցի ընդ գալ գրաֆ Զուբովին յաղթագիւկեաց զօրօքըն ռուսաց ի յեզր Կուր գետոյն ժողովեալ զզօրս իմ և ցուցանել ի կողմանէ իմմէ զամենայն զհարկաւոր

⁶ Հայաստանի ազգային արխիվ, ֆ. 57, ց. 3, գ. 1, ք. 90, տե՛ս նաև Դիւան հայոց պատմութեան, գիրք Գ, Ղուկաս կաթողիկոս (1780–1800), Թիֆլիս, 1899, էջ 639–640:

⁷ Ա. Մաղալեան, «Յակոբ Զախարեանի «Պատմութիւն գաւառին Արցախոս» աշխատութիւնը», ՀՈ, Վիեննա–Երևան, 2006, քիւ 1–12, էջ 351:

⁸ Միրզա Յուսուֆ Ներսեսով, Ճշմարտացի պատմություն, Երևան, 2000, էջ 74:

⁹ Армяно-русские отношения в XVIII веке, т. IV, Ереван, 1990, с. 461.

նպաստս ըստ կարողութեան իմոյ, թէ նպարօք և թէ այլօվք, զոր ինչ պիտոյն է: Բայց ի նոյնում իսկ ժամանակի, երբ մեք առ այն պատրաստեալ կայաք, զօրացն ոռուսաց տրեալ էր հրաման վերադառնալ ի Ռուսաստան: Եւ երբ զօրքն ելին թշնամիքն մեր փոյթ ընդ փոյթ զգացուցին Իբրահիմ Խալիլ խանին որպէս զարարեալ էրդմանէն իմմէն, յանուն ամենիցն, նոյնպէս և զտուեալ խօստմանէն:

Ուստի և նա վաղվաղակի կոչեաց զիս՝ զմէլիք Զիմշիտս, առ ինքն և բարկութեամբ սրտմտեալ անուանեաց զիս երկմիտ և պնտէր, որպէս թէ ես ըստ ամենայնի ընդ յաղթագգեաց զօրացն ոռուսաց երդուեալ եմ վասն պատճառելոյ զվնասարարութիւն նորայ, վասն որոյ և զկնի այնմ էառ յինէն բռնի զամենայն ինչս իմ, ոչ միայն զիրս թանկագինս՝ զոսկի և զարծաթ, այլ և զանասունս զիս սէպականեալս, և զիս զինքնս ևս դատապարտեալ կամեցաւ մատնել ի մահ: Բայց ըստ իմ բաղտին, ի նոյն ժամանակի եկն ի Ղարաբաղ զօրօք Աղայ Մահմատ խանն և նոյնոյ իսկ Իբրէհիմ Խալիլ խանն երկուցեալ, էառ յինքն զկին իւր և զորդիս և փախեաւ ի Դաղստան:

Ուստի և Աղայ Մահմատ խանին մտեալ յամրոցն Շուշի՝ զմնացեալ ինչս իմ զթագուցեալս զգուշութեամբ, յափշտակեալ էառ յինէն, զկնի որոյ և ինքն ի նոյնում ամրոցի սպանեալ եղև, իսկ ես ըստ վէրոյ գրելոցն՝ երկուցեալ ի դառնալոյ Իբրէհիմ Խալիլ խանին, տեսանելով զյարմար դիպուած ի փրկել զիս, թողեալ զտունս, զգաւառս և զամենայն զհպատակս իմ, բռնադատեալ եղէ անտի որդով իմով Պողոսիւ և քեռորդովն մէլիք Փիրիդոնիւ և իւզբաշի Պետրոս բէգին աստ ընդ իս եղելօվքն հանդերձ նմանապէս և կնաւս և այլօվք զավաքոքս գրեթէ մերկ փախչիլ առ յաղթագգեաց զօրքն ոռուսաց, որ ի Վիրս»¹⁰:

Ահա նաև Մելիք-Ֆրեյդուն Մելիք-Բեգլարյանի վկայութիւնը. «Ի յարձակելն ի վերայ Ղարաբաղու Աղայ Մահմատ խանին, չորմէ և տանջողն՝ Իբրահիմ Խալիլ խան, եղև բռնադատեալ փախչիլ առ լէզկին և ի մերկանալն ի նմանէ ըստ մնացեալ գոյից բարեբարին իմոյ և զբերապատուելի մօրեղբայր մէլիք Զիմշիտին և ի սպանանելն Աղայ Մահմատ խանին ի Ղարաբաղ ի չիւրոցն, ես չիշեալ մօրեղբայրքն իմով փախեալ անտի ի Վիրս»¹¹:

Այս փաստաթղթերից ակնհայտ է դառնում, որ Մելիք-Զումշուզը կապ է հաստատել 1796 թ. Պարսկական արշավանքի հրամանատար կոմս Վ. Զուբովի հետ, ինչն էլ ոռուսական զորքերի վերադարձից հետո հարուցել է Իբրահիմ խանի խիստ զայրույթը: Եվ, անտարակույս, մելիքները կկիսեին 1780-ական թթ. կեսերին Իբրահիմ խանի կողմից նույն մեղադրանքով նահատակված Գանձասարի Հովհաննես կաթողիկոսի և Դիզակի Մելիք-Բախտամի ճակատագիրը, եթե չլիներ Աղա Մուհամմադ խանի 1797 թ. արշավանքը, որի անակնկալ սպանութիւնը մելիքներին հնարավորութիւն տվեց փրկվել Իբրահիմի վրիժառութիւնից:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 493-494:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 491:

Մելիք-Ջումշուղի Արցախից հեռանալու մասին գրում է նաև Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Դուկաս Կարնեցին հնդկահայ նշանավոր գործիչ Շ. Շահամիրյանին հասցեագրված նամակում. «Այլ յետ ներքինույ կործանմանն մելիք Ջումշուտն կասկածեալ յԻբրահիմ խանէն, որ դառնալոց էր ի Կովկասու, ամենայն տամբն խոյս ետ ի Տփլիս»¹²: Պետք է նշել, որ մելիքների հեռանալը հայրենիքից խարխուլեց Խամսայի մելիքությունների հիմքերը և, ընդհակառակը, ամրապնդեց Իբրահիմ խանի դիրքերն Արցախում:

1797–1798 թթ. Արցախում սով է սկսվում, որին հաջորդում է ժանտախտը: Քաղցից ու համաճարակից փրկվելու նպատակով մելիքների հպատակները, հիմնականում Գյուլիստան և Վարանդա գավառների ազգաբնակչությունը, ևս գաղթում են Վրաստան: Այնտեղ սովատանջ հայ ազգաբնակչությանը վատ են ընդունում: Վրաց ազնվականությունից հուսախաբ՝ 1799 թ. Մելիք-Ջումշուղը և Մելիք-Ֆրեյդոնը գնում են Ս. Պետերբուրգ՝ անձամբ աղերսամատուցյց լինելու կայսրի մոտ իրենց պահանջների մասին: Պավել I-ի 1799 թ. հունիսի 2-ի հրովարտակի համաձայն՝ Գյուլիստանի Մելիք-Աբովին է տրվում Բոլնիսի գավառը, Մելիք-Ֆրեյդոնին՝ Աղջակալան և Բորչալուի մի մասը, իսկ Բորչալուի մնացած մասը և Լոռին վրաց Գեորգի XII թագավորի՝ 1800 թ. փետրվարի 29-ի հրովարտակով տրվում է Մելիք-Ջումշուղին¹³:

Սակայն Արցախի մելիքների դերը Վրաստանում, հատկապես վրաց Գեորգի XII թագավորի մահից (1800 թ. դեկտեմբերի 28-ին) և Ռուսաստանի հետ Արևելյան Վրաստանի միավորումից հետո, բավականին նվազում է: Այդ իսկ պատճառով մելիքները և նրանց հպատակները սկսում են վերադառնալ Արցախ: Առաջինը օրինակ է ծառայել Մելիք-Ջումշուղը, որը «1805 թ. ծախել է Լոռին Վրաստանի լեռնային մասի կառավարիչ կոմս Մուսին-Պուշկինին 6000 ռուբլով եւ յուր հարազատների հետ վերադարձել Ղարաբաղ»¹⁴:

1806 թ. փետրվարի 8-ին Բաքվում, տեղի Հուսեյին-Ղուլի խանի կազմակերպած դավադրության հետևանքով, սպանվում է Կովկասի կառավարչապետ իշխան Պավել Յիցիանովը¹⁵: Նրա սպանությունից հետո Անդրկովկասի մահմեդականներով բնակեցված շրջաններում բռնկվում են խռովություններ: Կառավարչապետի վախճանից հետո Անդրկովկասում տեղակայված ռուսական զորքերի հրամանատարությունը ժամանակավորապես ստանձնում է գեներալ-մայոր Պյոտր Նեսվետաևը:

¹² Հայկական աղբյուրները Աղա Մուհամմադ խանի Անդրկովկասյան արշավանքների մասին (1795–1797), աշխատասիրությամբ Ռ. Տիտանյանի, Երևան, 1981, էջ 97:

¹³ АКАК, т. I, Тифлис, 1866, с. 637.

¹⁴ Ե. Լալայան, Երկեր, հ. 3, Երևան, 2004, էջ 113:

¹⁵ Н. Дубровин, Закавказье от 1803–1806 года, СПб, 1866, с. 478–479; В. Потто, Кавказская война, т. 1. От древнейших времен до Ермолова, Москва, 2007, с. 257.

Օգտվելով ստեղծված քառասյին իրավիճակից՝ պարսից թագաժառանգ Աբբաս-Միրզայի գլխավորած զորքերը սկսում են մոտենալ Ղարաբաղի սահմաններին: Պարսկական բանակի զորաշարժերի մասին Մելիք-Ջումշուդը մի քանի իրար հաջորդող նամակներով տեղեկացնում է գեներալ Նեսվետաևին:

«Իմոյս ողորմած,— գրում է նա,— հաստատ իմանաս, որ մինչի մայիսի ամսոյ 12-ուան շահզադան գալոյ է Արասիսի ափն, որ կարմունջն շինեն, անցնեն Ղարաբաղս, զոր այս երկիրս էլ Առ Նորին ամենաողորմածաբար կայսերական պօզան (հպատակ — Ա. Մ.) է և ինքնակալ թագաւորի ողորմութիւն հասել է այս երկրիս վրէն, վասն որոյ պարտ է Ռուստաց զօրքն կայ (գայ — Ա. Մ.) տեղս, որ թողեն ոչ Ղզլբաշն այս կողմս անցնել... և յայտ լիցի պայծառութեանդ, որ այս տարիս երկու թարափով (կողմ — Ա. Մ.) է պատերազմունք ընելոյ՝ մէկն Ղարաբաղովս և միւսն Երևանով, բայց մեծ պատերազմունքն և շատ կռիւն այս կողմովս կուլնի, այս տեղիս Ռուստի զօրքն պէտք է, որ զօռով ընի, և թէ Շիրվանի ահվալաթն (իրավիճակ — Ա. Մ.) խաթր բերես՝ Աթայ խան կայ Շահնէվան եկալ է Մուստափայ խանի մօտ, էնտեղ խօսակցութիւն են արել, որ Բաքուայ Հուսէյին Ղուլի խանն կամ Շիրս Ալի խանն Մուստափայ խանի հետ կան Քուռի ափումն Մարաղալու Ահմադ խանի հետ կօրշմիշ ընեն (հանդիպել — Ա. Մ.) և տեսնան, որ այս թարափովս շահզադան կայ Ղարաբաղիս վրէն և այն կողմովն Շիրվանի խաներն կան: Կրկին յուսամ, որ մինչի Ահմադ խանն և Մուստափայ խանն մէկիս մէկն տեսնալն, մինչի Ռուստաց զօրք հասուցանես, եթէ զօրքն տեղս հասնելն ուշացաւ՝ Ղարաբաղիս բանն շատ դժվարին կուլնի»¹⁶:

Իրավիճակը գնալով ահագնանում է, իսկ Մելիք-Ջումշուդի նամակները հետզհետե վերածվում են ռազմական թղթակցությունների: Օժտված լինելով նուրբ դիտողունակությամբ և ակնհայտ վերլուծական կարողություններով՝ նա կարողանում է ռուսական իշխանություններին իրազեկել սպասվող պարսկական արշավանքի գլխավոր ուղղության մասին:

Նրա հաջորդ՝ 1806 թ. մայիսի 16-ին գեներալ Նեսվետաևին ուղղած գրությունից ակնհայտ է դառնում, որ Մելիք-Ջումշուդը, որպես ռուսական իշխանությունների լիակատար վստահությունը վայելող անձ, անպաշտոն առաքելություն է ունեցել հետևելու և նրանց հավաստի տեղեկություններ փոխանցելու Ղարաբաղում և նրա շուրջ ստեղծված իրավիճակի մասին:

«Արզովս յոյժ խոնարհաբար ծառայութիւն մատուցանեմ,— կարդում ենք նրա նամակում,— և յայտ առնեմ բարձր գերազանցութեանն ձերոյ, զոր թարեղաս (ժամանակ — Ա. Մ.) յառաջ հանգուցեալ ողորմածահոգի կնեազ Յիցեանովն կենդանի ժամանակն այս Ղարաբաղիս ամենայն որպէսութիւնն և ահվալն հարցումն էր առ-

¹⁶ AKAK, т. III, д. 598, с. 328.

նում ինձնից, և ձերոյ պայծառութեանդ ես այս տարի Թիֆլիզ քաղաքում ժամանակն, որ կամենում էի տեղս գալն՝ ինձի հրամայեցիր Ղարաբաղի և Ղզլբաշի ինչ որ ահվալ իմանաս՝ ինձի գրես: Իմ ողորմած, վասն որոյ մինչի թարեղս երկու անգամ պայծառութեանդ գրած եմ տեղիս ամենայն որպէստութիւն, կարծեմ ստացած լինես»¹⁷:

Ոչ պակաս ուշագրավ է նաև գրութեան շարունակութիւնը, որտեղ արդեն խոսվում է պարսկական զորքերի՝ Արաքսն անցնելու մտադրութեան մասին:

«Եւ այժմոյս, — շարունակվում է նամակում, — եթէ կամենաս տեղիս որպէստութիւնն և անցանքն հարցանել, յայտ առնեմ պայծառութեանդ, որ Ղզլբաշի մին փարայ (մաս — Ա. Մ.) զօրք Փիրղուլի խանն վեր է առել եկել Արասխի ափումն է, և շահագատան էլ մեծ զօրքով մարդ եկաւ, թէ այս քանի աւուրս գալոյ է, որ անցնեն այս թարափս: Իմոյս ողորմած, հաստատ իմացիր, որ թէ Ռուստի զօրքն շուտով մեզ չի հասաւ, Ղզլբաշն շուտով եկաւ Ղարաբաղս, հացն փշացրուց և ձեռաց դուրս եկաւ, էն ժամանակն Ղարաբաղիս հալն էլ է խարաբ (ավեր — Ա. Մ.) հացի կողմաց և Ռուստի զօրքի բանն էլ շատ դժվարին կը լինի: Խնդրեմ աղերսանօք ձերոյ բարձր գերագանցութեանն, որ մինչի մայիսի վերջն Ռուստաց զօրքն հասուցանես ի մեզ, որ Ղարաբաղի հացն ձեռաց դուրս չի գայ և խարաբ չիլնի կամ թողեն ոչ Ղզլբաշն այս կողմս անցնելոյ»¹⁸:

Ռուսական զորքերը, սակայն, ուշանում են: Իսկ երբ պարսկական զորքերն անցնում են Արաքսը և մոտենում Շուշիին, Իբրահիմ խանն այնտեղից հանում է իր ընտանիքը ու տեղափոխում բերդաքաղաքից չորս վերստ հեռավորութեան վրա գտնվող «Միրզա-Ալի բեկի սանգյար» (Միրզա-Ալի բեկի ամրութիւն) կոչվող վայրը¹⁹: Ռուսական պաշտոնական պատմագրութիւնը դա բացատրում է նրանով, որ «Ղարաբաղի խանին պարզապէս ձանձրացրել էր ռուսական կառավարութեան խնամակալութիւնը, որը յուրաքանչյուր քայլափոխի կաշկանդում էր նրա տիրական բնավորութիւնը, և նա որոշեց, որ Շուշիի կամավոր հանձնումը նրան կհաշտեցնի շահի հետ»²⁰: Սակայն, առավել հավանական է կարծել, որ Իբրահիմ խանն ամենևին էլ անկեղծ չի եղել 1805 թ. մայիսի 14-ին իշխան Յիցիանովի հետ Քյուրակ-չայի պայմանագիրը կնքելիս, որով նա ընդունեց ռուսական հպատակութիւն, այլ այդ քայլին է գնացել լոկ Գանձակի պարիսպների վրա սպանված Զավադ խանի ճակատագիրը չկիսելու մտավախութիւնից ելնելով, այլապէս ահեղ կառավարչապետի մահից ընդամենը երեք ամիս անց չէր բռնի տիրափոխութեան ճանապարհը:

¹⁷ АКАК, т. III, д. 599, с. 328.

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Утверждение русского владычества на Кавказе, т. I, Тифлис, 1901, с. 240.

²⁰ Նույն տեղում:

Իբրահիմ խանի հետ էին նրա կանանցից մեկը, երկու անչափահաս տղաները և երկու դուստրերը, որոնց նախատեսում էր ամուսնացնել պարսից Ֆաթալի շահի երկու որդիների հետ: Այնուհետև նրան է միանում խանի որդի Մահմեդ Քասիմ աղան՝ իր ծառայողներով, ինչպես նաև Շուշիի բեկերի մի մասն ու քոչվոր թաթարների մի քանի խմբեր, որոնք սկսում են իրենց վրանների շուրջը ամրություններ կառուցել²¹: Այդպիսով, աստիճանաբար, Շուշիում տեղակայված ռուսական փոքրաթիվ զորախմբի քթի տակ հավաքվում է գինված թաթարների խառնիճաղանջ մի բազմություն, որն, առնվազն, շատ կասկածելի դիրք էր բռնել:

1806 թ. սեպտեմբերի 4-ին գեներալ Նեպլետաևին հղած իր հայտնի գեկուցագրում արդեն փոխգնդապետի կոչում ստացած Լիսանևիչը գրում է, որ Շուշիից դուրս գալուց առաջ Իբրահիմ խանը գաղտնի իր սուրհանդակ Նուր-Մամեդին ուղարկել է Ֆաթալի շահի մոտ՝ այն խնդրանքով, որպեսզի վերջինս ներում շնորհի նրան ռուսական հպատակություն ընդունելու համար՝ խոստանալով, որ կկոտորի կամ իր տիրույթներից դուրս կվճռի ռուսներին, և շահից զորք է խնդրել դրա համար, ինչպես նաև խոստացել է իր երկու դուստրերին էլ կնություն տալ շահի երկու որդիներին: Ֆաթալի շահն, իր հերթին, ներում է շնորհել նրան, համաձայնել իր որդիների համար կնություն առնել խանի դուստրերին, խոստացել զորք ուղարկել նրան՝ իր տիրույթներից ռուսներին դուրս քշելու համար, 120.000 ռուբլի Թեհրանի դրամով, իսկ Զարազաղը՝ տալ նրա որդի Աբուլ Ֆետին²²: Ըստ երևույթին, հենց Ֆաթալի շահի հուսադրող պատասխանից հետո էլ Իբրահիմ խանը հղացել է իր խորամանկ ծրագիրը:

Այնուհետև նույն փաստաթղթում Լիսանևիչը գրում է, որ սահմանից այն կողմ ուղարկված հետախույզներից ստույգ տեղեկացել է Իբրահիմ խանի պահանջով պարսից զորքերի՝ Զարաբաղ ուղևորվելու մասին, իսկ երբ զարաբաղիները լսում են պարսիկների մոտենալու լուրը՝ նրանցից շատերը շտապում են Շուշի, որպես թշնամական հարձակումների դեպքում արդեն սովորական դարձած հուսալի ապաստան, սակայն խանը հանգստացնում է նրանց՝ ասելով, որ եկողներն իր զորքերն են: Նա նաև քոչվոր թաթարներին հրամայում է գնալ Շուշիի մերձակա լեռները, իսկ ռուսական իշխանությունների դեմ ապստամբած իր որդի Աբուլ Ֆետին էլ կարգադրում է պարսիկների հետ գալ և միանալ նրանց²³: Լիսանևիչի հաղորդած տեղեկությունների իսկությունը հաստատում է նաև հայ պատմագիր Ներսեսովը, որը, մասնավորապես, գրում է. «Ժողովրդի մեջ նաև լուրեր էին պտտվում, թե իբր

²¹ Նույն տեղում, ԱԽ, երկերի ժողովածու, հ. 4, Երևան, 1984, էջ 293:

²² АКАК, т. III, д. 610, с. 334.

²³ Նույն տեղում:

Աբուլ-Ֆաթհ խանը ղզլբաշ զորքով նույնպես Իբրահիմ խանի հրավերով էր Ղարաբաղ եկել»²⁴:

Երբ Իբրահիմ խանի դավաճանությունն ակնհայտ է դառնում մայրը կիսանկիչի համար, վերջինս նրա մոտ է ուղարկում խանի որդուն՝ Մեհտի Ղուլի աղային և թոռանը՝ Ջաֆար Ղուլի աղային, իր մտադրությունից հետ կանգնելու և ընտանիքով Շուշի վերադառնալու պահանջով: Սկզբում վերադարձած Ջաֆար Ղուլին հայտնում է, որ թեև մի քանի անգամ փորձել է համոզել խանին՝ հետ կանգնել պարսիկներից, սակայն նա միայն լուռտանքներ է թափել ռուսների հասցեին, և իր հերթին փորձել համոզել թոռանը՝ իր տուն հրավիրել կիսանկիչին և բռնելով նրան՝ հանձնել իրեն: Վերջում Ջաֆար Ղուլի աղան հավելում է, որ այդ գիշեր կամ խանը կգնա պարսիկների մոտ, կամ վերջիններս կմիանան նրան: Ավելի ուշ եկած Մեհտի Ղուլի աղան ևս հայտնում է, որ որքան էլ փորձել է տարհամոզել խանին՝ ոչինչ չի ստացվել և նա արդեն բացահայտ բռնել է պարսիկների կողմը²⁵: Ակնհայտ էր, որ Իբրահիմ խանը կատարել էր իր վերջնական ընտրությունը, և ժամանակն էր, որ մայրը կիսանկիչն էլ աներ իր վճռական քայլը:

Եվ ահա, այլ ելք չունենալով, նույն օրվա գիշերը մայրն իր հետ վերցնում է 100 եգերների և շրջանցիկ ճանապարհով գնում դեպի խանական ճամբարը: Կիսանկիչի պատմելով, առաջինը նրանց ուղղությամբ կրակ են բացում թաթարները և ծանր վիրավորում մի զինվորի, որը մի քանի օր անց ստացած վերքերից վախճանվում է: Այնուհետև մայրը հրամայում է կրակ բացել խոռվարարների ուղղությամբ, ինչի հետևանքով էլ գիշերային մթության և խառնաշփոթի մեջ Իբրահիմ խանն իր մերձավորների հետ սպանվում է²⁶: Իր զեկուցագրի վերջում կիսանկիչը հավելում է, որ եթե «Իբրահիմ խանն այդ գիշեր որպես դավաճան չստանար իր արժանի պատիժը, ապա հաջորդ օրը Շուշիի բերդը պաշարվելու էր պարսիկների և Ղարաբաղի դավաճանների կողմից»²⁷:

Կիսանկիչի հաղորդած տեղեկությունների իսկությունը լիովին հաստատում է նաև Մելիք-Ջումշուդը՝ 1806 թ. մայիսի վերջին գեներալ-մայոր Նեսվետաևին ուղղած իր երրորդ նամակում: «Արզովս յոյժ խոնարհաբար ծառայութիւն մատուցանեմ,— կարդում ենք փաստաթղթում,— և յայտ առնեմ բարձր գերազանցութեանն ձերոյ, զոր եթէ կամենաս տեղիս որպէսութիւն և անցանքն հարցանել, որոյ թարեղումս Իբրահիմ խանն ճանապարհից դուրս եկաւ և մեծի կայսերական ծառայութիւնն խափանեց. Ղզլբաշի հետ խօսակցութիւն արաւ, Ղզլբաշի ղօշուններն բերեց մօտացրուց, որ ինքն էլ գնայ Ղզլբաշի մէջն՝ միատեղ գան բերթիս շորս ղոլն առնեն:

²⁴ Միրզա Յուսուֆ Նեհսետով, նշվ. աշխ., էջ 92:

²⁵ АКАК, т. III, д. 610, с. 334.

²⁶ Նույն տեղում, էջ 335, П. Бобровский, *История 13-го лейб-гренадерского Эриванского Его Величества полка за 250 лет*, ч. 3. Егеря (1786–1816), СПб, 1893, с. 245.

²⁷ АКАК, т. III, д. 610, с. 334.

Իմոյս ողորմած, այս կողմաս իւր որդի Մէհտի Ղուլի խանն և Զափար Ղուլի աղան ամենայն կերպիւ թագաւորին ծառայութիւն բաց չի թողեցին, երկուսան եկին բարեձնունդ Միտր Տիխինիչ մայեօրի սպասն, թէ մենք ողորմած թագաւորին ուղիղ սիրտով ծառայելոց եմք և մենք որչափ մեր հայր Իբրահիմ խանի հետ ասեցինք, թէ այդ մէկ բան չի մի անիւ և թագաւորին լաւ ծառայէ չի լինում, այսուհետև հրամանք ձերն է, որպիսի մեծի կայսերական և ձերոյ ղանուն (օրենք – Ա. Մ.) և սալահն (նպատակահարմարութիւն – Ա. Մ.) է այնպէս արա, իմ ողորմած, հաստատ իմացիր, որ մաեօրին էլ շարայ (էլք – Ա. Մ.) չի ունէր այն գիշերն, որ գնէր ոչ իբր Իբրահիմ խանի վրէն, առաւօտն Ղլլբաշի զօրքն գալոյ էր, որոյ ինքն էլ գնայ մէջն և Իբրահիմ խանն էլ իւր տուն ղալիցս դուրս էր բերել, վասն որոյ մայեօրն մին փարայ Ռուստի զօրքով գիշերն գնաց Իբրահիմ խանի վրէն և խառնակութիւն էլած ժամանակն Իբրահիմ խանին գուլով (գնդակ – Ա. Մ.) տուելին և քանիցս մարդ էլ իւր ամալիցն (ծառայողներ – Ա. Մ.) սպանել էին»²⁸: Այս նամակը Իբրահիմի սպանութիւնից անմիջապէս հետո գրված առաջին փաստաթուղթն է:

Մելիք-Ջումշուդն Իբրահիմ խանի սպանութիւնը ևս մեկ անգամ անդրադարձել է 1806 թ. դեկտեմբերի 2-ին Թիֆլիսից Ս. Պետերբուրգ՝ Մինաս Լազարյանին հղած իր հայտնի նամակում: «Պարսիկք լսելով զմահն քնիազ Յիցիանովին, – գրում է նա, – բազմաթիւ զօրօք ընդ յառաջընթացութեամբ Աբաս Միրզայ որդւոյն Բաբախանի (Ֆաթալի շահ – Ա. Մ.), արտուրանօք ժամանեցին ի Ղարաբաղ և միացան ընդ համայն տաճկաց անդ բնակելոց, և յառաջադրեցին սրախողխողել զամենայն զօրս ռուստաց և հայոց յամրոցն գտանելոց, առ որ համաձայնէր և տիրապետողն Իբրահիմ խան, որով ընկալաւ պատիժս ըստ արժանւոյն»²⁹:

Այն, որ իրականում Իբրահիմ խանի արարքը բացարձակ դավաճանութիւն էր ռուսական պետութեան հանդէպ, հանգամանորէն գրում է նաև հայ պատմագիր Ներսեսովը. «Քանի որ Իբրահիմ խանը շատ ծեր էր, հաճախ նրա գլխում խելահեղ մտքեր էին ծագում: Այս ընթացքում իր մի քանի մերձավորների հետ գաղտնի որոշում է ղզլբաշների պետութեանը հպատակութիւն հայտնել: Շուշի բերդից դուրս գալով նրա ստորոտում գտնվող Սանգյար-խան կոչված վայրում խփում է իր վրանը, որպէսզի ղզլբաշների բանակի ժամանելուն պես նրանց միանա, ռուսական պետությանը դավաճանի (ընդգծումը մերն է – Ա. Մ.) և այդ կերպ դառնա շահի օրինավոր հպատակը... Այս պատճառով մայրը կիսանկիւր, որը հայտնի էր «դելումայոր» («խենթ մայոր» – Ա. Մ.) անվամբ, 1806/1221 թ. մայիսի 8-ի³⁰ գիշերը 100

²⁸ АКАК, т. III, д. 600, с. 329.

²⁹ Դիւան հայոց պատմութեան, գիրք Ե, Դանիէլ կաթողիկոս (1800–1808), Թիֆլիս, 1902, էջ 495, ռուս. բարգմ. տե՛ս ՄՄ, Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 19, վավ. 135, *Присоединение Восточной Армении к России*. Сборник документов, т. I, Ереван, 1972, с. 392:

³⁰ Իբրահիմ խանի սպանության ամսաթիվը Ներսեսովի մոտ սխալ է նշված, պետք է լինի մայիսի 27-ին, ինչպես գրում է ռուս ռազմական պատմաբան, գեներալ-լեյտենանտ Պ. Բորովսկին (տե՛ս П. Боровский, указ. соч., с. 245):

գինվորներով բերդից դուրս գալով՝ Իբրահիմ խանի վրանը չորս կողմից շրջապատում են ու նրան՝ իր մերձավորների հետ, տեղում կոտորելով՝ ամրոց վերադառնում»³¹: Այսպիսով, ողջ կյանքի ընթացքում այլոց համար խարդավանքի սարդոստայններ հյուսած Իբրահիմ խանը, ի վերջո, կործանվեց սեփական խարդավանքների սարդոստայնում:

Իբրահիմ խանի փոխարեն Ռուսաստանի կայսր Ալեքսանդր I-ի 1806 թ. սեպտեմբերի հրովարտակով Ղարաբաղի խան է նշանակվում նրա որդի Մեհտի Ղուլի աղան³²: Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Լեոն, վերջինս «հորից ժառանգել էր նրա ամբողջ խորամանկությունը, երկդիմությունը, ուխտանենգությունն ու անթույլությունը»³³: Պատահական չէ, որ Մելիք-Ջումշուգը 1807 թ. մարտի 18-ին Կովկասի կառավարչապետ Ի. Վ. Գուգուլիչին հղած մի ուշագրավ նամակում նրան զգուշացնում է չվստահել նորանշանակ խանին: «Արգովս յոյժ խոնարհաբար ծառայութիւն մատուցանեմ և յայտ առնեմ առ նորին պայծառափայլութեան ձերոյ, — կարդում ենք մելիքի նամակում, — զոր թուրք ազկի գինչ որ խոսակցութիւն ունեն՝ ողջ բնաւ սուտ է, որպէս Մէհտի Ղուլի խանն. իմոյս ողորմած թագաւոր, եթէ Շուշի դաւլաս կամ Ղարաբաղու երկիրս Մէհտի Ղուլի խանի ձեռացն էլաւ, որ նայ ընի իշխօղ՝ հասդադ իմացիր, որ նորայ էհթիբար (վստահություն — Ա. Մ.) չի ունի, թէպէտ գիր շունեմ ձեռացս, բայց այսպէս են ասում, թէ Մէհտի Ղուլի խան ղզլբաշի յետ խոսակցութիւն ունի կամ երևելի էլ նմանապէս է երևում կամ մենք և գինչ որ հայ քրիստոնեայ ազկ կան այս երկրումս լսում ենք թուրքերիցն, թէ գրաֆն (Ի. Վ. Գուգուլիչը — Ա. Մ.) հրամայել է, որ տեղիս ոռուս զօրքն տուրս կայ. համարիր թէ ի մէջն լուսոյ անկենք ի մէջն խաւարի. բոլոր քրիստոնէից ազկն մնացել են ի մէջի տաքնապի և ի տարակուսանաց, տիւ և գիշեր աղօթելով աղաչում առ բարերարն Աստուած: Իմ ողորմած տէր, եթէ այս երկրիս իշխօղն Մէհտի Ղուլի խան էլաւ, պարտ է որ ոռուսի զօրքն պերթիս մէջումն շատ ընի՝ մինչևի 2ձ (600) և էձ (700) մարթ, և թէ Մէհտի Ղուլի խանն տարէք քաղաքդ, մէկ ուրիշ էհթիբարլու (վստահելի — Ա. Մ.) մարթ պէտի այս երկրիս իշխօղ, որով նայ ընելոյ յետ Գ (3) և Դձ (400) սալդաթ ղալիս մէջն պահելոյ կողմայ պաւական է, թէ չէ՛ Ղալումս ոչինչ ոռուսի զօրք չի էլաւ՝ հասդադ իմացիր, որ ժ (10) աւոր չի անցնել, որ ղզլբաշի զօրքն կուկան Ղարաբաղս կամ Ղալիս մէջն կու լցվեն և Ղարաբաղս ղզլբաշի ձեռն անկնելոյ յետ Գանշու, Շամսադինու կամ Ղազախին դաթարում չի ընիլ և կամ գինչ որ քրիստոնէից ազկ կայ՝ ողջն սուր կու քաշեն և գերի կու տանեն»³⁴: Ի վերջո, ինչպես և սպասելի էր, Մեհտի Ղուլի խանը ևս դավաճանեց ոռուսական իշխանություններին և 1822 թ. փախավ Պարսկաստան, իսկ Ղարաբաղի խանությունը վերացվեց:

³¹ Միրզա Յուսուֆ Նեքսեալ, նշվ. աշխ., էջ 92-93:

³² АКАК, т. III, д. 613, с. 336.

³³ Լեո, նշվ. աշխ., էջ 296:

³⁴ Присоединение Восточной Армении к России, т. I, с. 403-404.

Այդ կապակցությամբ չափազանց դիպուկ է արտահայտվել Բաֆֆին, որը գրում է. «Ռուսները Ղարաբաղի մելիքների շանքերով տիրելով Ղարաբաղին, նույն մելիքների վաղեմի թշնամի Իբրահիմ խանին թողեցին որպես այդ երկրի գլխավոր կառավարիչ: Իբրահիմ խանը դավաճանեց ռուսներին և սպանվեցավ: Նրա տեղը նշանակեցին դավաճանի մեծ որդի Մեհտի խանին, ավելի ընդարձակ իրավունքներով. դա ևս ավելի մեծ դավաճանություն գործեց. 1822 թվին Ղարաբաղից փախավ Պարսկաստան և, պարսից զորքերի հետ վերադառնալով, սկսեց պատերազմել ռուսների հետ: Անհասկանալի է, թե նույն ժամանակվա ռուսաց պաշտոնակալները ի՞նչ էին գտնում այդ նենգավոր խաների մեջ, որ նրանց գերադասում էին հայոց մելիքներից, որոնք ամենայն զոհաբերությամբ անձնատուր էին եղած Ռուսաստանին»³⁵:

Ամփոփելով նշենք, որ եղած փաստերի վերլուծությունը միանշանակ բերում է այն հետևություն, որ Իբրահիմ խանը պատրաստվում էր դավաճանել ռուսական պետությանը և միանալ դեպի Շուշի արշավող պարսկական բանակին, ինչի համար էլ սպանվեց մայրը Դ. Լիսանեիչի կողմից:

Մայրը Լիսանեիչը, որպես Շուշիում տեղակայված ռուսական զորախմբի հրամանատար, գործել է ստեղծված պայթյունավտանգ իրավիճակի համապատասխան, քանի որ անգործության կամ հապաղման դեպքում վտանգելու էր նախ և առաջ իր և իր ենթակայության ներքո գտնվող զինվորների կյանքը:

Ինչ վերաբերում է Մելիք-Ջուճուզին, ապա Իբրահիմ խանի մտադրության մասին մայրը Լիսանեիչին իրազեկելու նրա քայլը համապի մելիքությունների ողբերգությունից դասեր քաղած և խորը հետևություններ արած մարդու արարք էր, որը բոլոր հիմքերն ուներ չվստահելու Իբրահիմ խանին:

ARTAK MAGHALYAN

ON THE KILLING OF IBRAHIM-KHAN OF KARABAKH

Keywords:

Ibrahim-khan, Major D. T. Lisanevich, Melik-Jumshud, Melikdoms of Artsakh (Armenian Melikdoms of Artsakh-Karabakh), Karabakh Khanate, P. Tsitsianov, I. Gudovich, Abbas-Mirza, Mehti-Ghuli-khan, high treason.

On 8 February 1806, Prince Pavel Tsitsianov, Commander of the Russian troops in the Caucasus, was assassinated in Baku. After that, riots broke out in Muslim-

³⁵ Բաֆֆի, նշվ. աշխ., էջ 556:

inhabited regions of the South Caucasus. Taking advantage of the chaos, the Persian army led by Crown Prince Abbas-Mirza started advancing towards the borders of Karabakh.

When the Persian army crossed the Araxes and approached Shushi, Ibrahim-khan of Karabakh moved his family from Shushi to a place called “sangyar (fortification) of Mirza-Ali-bek” located some 4 miles away from the Shushi fortress.

At night on 27 May 1806, while attempting to join the Persian army, Ibrahim-khan of Karabakh was killed by the Russian army Major D. T. Lisanevich, who had been informed about Ibrahim’s treacherous intentions from Melik Jumshud Melik-Shahnazaryan of Varanda.

Our analysis of the available facts leads to an unambiguous conclusion that Ibrahim-khan was going to betray the Russian Empire and join the Persian army advancing towards Shushi; that is why he was killed by Major Lisanevich.

As the Commander of the Russian troops located in Shushi, Major Lisanevich acted in line with the actual explosive situation; otherwise, in the event of his inaction or delay, he would expose himself and his subordinate soldiers to a serious danger.

As to Melik Jumshud, who informed Major Lisanevich about Ibrahim-khan’s treacherous intentions, his actions were compelled by the tragedy of the Melikdoms of Khamsa (the union of the five Armenian Principalities of Artsakh-Karabakh) and the bitter lessons that made him distrust Ibrahim-khan.

АРТАК МАГАЛЯН

К ВОПРОСУ ОБ УБИЙСТВЕ КАРАБАХСКОГО ИБРАГИМ-ХАНА

Ключевые слова: Ибрагим-хан, майор Д. Лисаневич, Мелик-Джумшуд, меликства Арцаха (армянские княжества Арцаха-Карабаха), Карабахское ханство, П. Цицианов, И. Гудович, Аббас-Мирза, Мехти-Кули-хан, государственная измена.

После убийства в Баку главнокомандующего русскими войсками на Кавказе князя Павла Цицианова 8 февраля 1806 года, в районах Закавказья, населенных мусульманами, начались беспорядки. Воспользовавшись возникшим хаосом, персидские войска во главе с наследником престола Аббас-Мирзой начали продвижение к границам Карабаха. Когда персидская армия, перейдя

Аракс, приблизилась к Шуши, карабахский Ибрагим-хан переселил свою семью из Шуши в местность под названием “сангяр (укрепление) Мирзы-Алибека”, находящуюся в четырех верстах от Шушинской крепости.

Ночью 27 мая 1806 года, во время попытки присоединения к персидским войскам, Ибрагим-хан был убит майором русской армии Д. Лисаневичем. О предательском намерении Ибрагим-хана Лисаневичу сообщил варандинский Мелик-Джумшуд Мелик-Шахназарян.

Анализ имеющихся фактов приводит к однозначному выводу о том, что Ибрагим-хан собирался изменить Российскому государству и присоединиться к персидским войскам, наступавшим на Шуши, за что и был убит майором Лисаневичем.

Как командующий российскими войсками, расквартированными в Шуши, майор Лисаневич действовал в соответствии с создавшейся взрывоопасной ситуацией, поскольку в случае бездействия или промедления мог бы создать опасность для себя и подчиненных себе солдат.

Что касается Мелика-Джумшуда, уведомившего майора Лисаневича о предательском намерении Ибрагим-хана,— этот шаг был продиктован трагедией Меликств Хамсы (союза пяти армянских княжеств Арцаха) и горькими уроками, которые извлек мелик, имевший все основания не доверять Ибрагим-хану.